

Rozmieszczenie, liczebność i preferencje siedliskowe pomurnika *Tichodroma muraria* w polskich Tatrach

Distribution, numbers and habitat preferences of the Wallcreeper *Tichodroma muraria* in the Polish Tatra Mountains

KRZYSZTOF STĘPNIEWSKI¹, WŁODZIMIERZ CICHOCKI²

¹ Stacja Badania Wędrówek Ptaków Uniwersytetu Gdańskiego
81–378 Gdynia, al. Marszałka Józefa Piłsudskiego 46
e-mail: k.k.stepniewski@gmail.com

² Muzeum Tatrzańskie im. dra Tytusa Chałubińskiego w Zakopanem
34–500 Zakopane, ul. Krupówki 10
e-mail: wcichocki@muzeumtatrzańskie.pl

Słowa kluczowe: pomurnik *Tichodroma muraria*, Tatry, rozmieszczenie, preferencje siedliskowe.

Pomurnik *Tichodroma muraria* (L.) gniazduje obecnie w Polsce wyłącznie w Tatrach. Są to najbardziej na północ wysunięte stanowiska lęgowe tego gatunku. W artykule zestawiono dawniejsze i współczesne obserwacje tego taksonu w polskiej części Tatr, a obszerniej omówiono wyniki inwentaryzacji przeprowadzonych w latach 1995–1997 i 2006. Pomurniki są stwierdzane w Tatrach od roku 1835 (w polskiej części od r. 1850), obecnie głównie w Tatrach Zachodnich. Najważniejszymi ostojami gatunku są: Dolina Kościeliska – zwłaszcza rejon Kominiarskiego Wierchu i Wąwóz Kraków, Dolina Kasprowa i Kościelec. Liczebność gatunku w latach 90. XX wieku oceniono na 16–19 par, z tego w granitowych Tatrach Wysokich (w latach 1995–1997) wykryto jedynie rewiry trzech par. W trakcie cenzusu w 2006 roku stwierdzono brak ptaków na niektórych stanowiskach, a obecny stan liczebny oceniono na 10–15 lub nawet tylko na 5–10 par. Tatrzańska populacja lęgowa podlega fluktuacjom związanym prawdopodobnie z ekstremalnymi warunkami pogodowymi zwłaszcza wiosną. Pomurniki gniazdują w Tatrach Zachodnich przede wszystkim na skałach wapiennych, bogato urzeźbionych i porośniętych roślinnością zielną oraz trawami. Głównym zagrożeniem dla populacji, obok drapieżników i niekorzystnej pogody, może być niepokojenie ptaków przez alpinistów. Istnieje pilna potrzeba rozpoczęcia regularnego monitoringu pomurnika, by dokładniej określić jego liczebność w polskich Tatrach.

Wstęp

Pomurnik *Tichodroma muraria* (L.) (ryc. 1–2) jest jednym z najbardziej interesujących przedstawicieli rodzimej awifauny. Gatunek ten jest zaliczany do podrodziny *Tichodromadinae* w obrębie rodziny kowalików *Sittidae* (Vaurie 1959; Sibley, Monroe 1990) lub do odrębnej ro-

dziny pomurników *Tichodromidae* jako jej jedy-ny przedstawiciel (Cramp, Perrins 1993; Löhr, Wilson 2008). Charakteryzuje się bardzo specyficznymi wymaganiami siedliskowymi – jest nieodłącznie związany ze skałami. Zamieszkuje skaliste partie gór, przeważnie w strefie alpejskiej, na wysokości od kilkuset do 2000–4000 m n.p.m. (Harrap 1996). Obszar występowania

pomurnika obejmuje pasma górskie Starego Świata, począwszy od południowej i środkowej Europy, przez Kaukaz i Bliski Wschód, aż po centralną i wschodnią Azję (Vaurie 1959). Jego globalny zasięg i liczebność nie podlegają większym zmianom (status zagrożenia wg IUCN: LC – najmniejszej troski; Birdlife International 2010). W Europie zasiedla Góry Kantabryjskie w Hiszpanii, Pireneje, Masyw Centralny, Alpy, północne Apeniny, Karpaty, góry Jugosławii i Półwyspu Bałkańskiego (Harrap 1996). Wielkość populacji europejskiej (razem z Ro-

Ryc. 1. Pomurnik *Tichodroma muraria* (Dolina Kościeliska, Tatry Zachodnie; czerwiec 2007 r., fot. Piotr Krzan)

Fig. 1. Tichodroma muraria (the Kościeliska Valley, the Western Tatras, June 2007; photo by Piotr Krzan)

Ryc. 2. Pomurnik *Tichodroma muraria* przy gnieździe (Dolina Kościeliska, Tatry Zachodnie, czerwiec 2007 r., fot. Piotr Krzan)

Fig. 2. Tichodroma muraria by the nest (the Kościeliska Valley, the Western Tatras, June 2007; photo by Piotr Krzan)

sją, Turcją i krajami kaukaskimi) szacowana jest na 38–100 tys. par lęgowych; najliczniej (poza Turcją i Rosją) występuje w Hiszpanii, we Francji i Włoszech (Birdlife International 2004). Liczebność i trend populacji europejskiej prawdopodobnie również są dość stabilne, a gatunek uważany jest za niezagrożony (BirdLife International 2004). W słowackiej, południowej części Tatr oraz innych wysokich górach tego kraju pomurnik występuje w liczbie 30–50 par (Saniga 2002). Być może niektóre pary gniazdujące w Tatrach mają swoje rewiry po polskiej i słowackiej stronie granicy.

W Polsce pomurnik gnieździ się obecnie wyłącznie w Tatrach. Jeszcze do niedawna gniazdował w Pieninach, jednak od 2001 roku nie spotykano tam już par lęgowych (Profus, Matysiak 2009; por. Głowaciński 2007). W XVII wieku miał się gnieździć w Sudetach (ryc. 3); obecnie na Śląsk zalatuje sporadycznie (Profus, Matysiak 2009). Ze względu na skrajnie niską liczebność populacji pomurnik znalazł się w *Polskiej czerwonej księdze zwierząt* ze statusem CR (krytycznie zagrożony; Głowaciński 2001). Jest też objęty całkowitą ochroną gatunkową.

Występowanie pomurnika w Polsce poza Tatrami i poza sezonem rozrodczym zostało omówione w artykule Profusa i Matysiaka (2009). Celem niniejszej pracy było zebranie i przedstawienie danych historycznych i współczesnych o występowaniu pomurnika w jego tatrzańskie ostoi lęgowej. Opisano też preferencje siedliskowe tego gatunku w polskich Tatrach oraz wskazano na rzeczywiste i potencjalne zagrożenia mogące mieć wpływ na stan liczebny i przeżywalność populacji.

Metody

Pierwsza szczegółowa inwentaryzacja pomurnika w polskich Tatrach, poprzedzona kwerendą wszystkich źródeł mówiących o jego występowaniu na tym terenie, została wykonana w latach 1995–1997 (W. Cichocki – npbl.). Cały obszar Tatr, ze szczególnym uwzględnieniem miejsc, gdzie w poprzednich latach stwierdza-

no lęgi, penetrowano trzykrotnie w ciągu sezonu lęgowego (2. połowa maja, czerwiec, 1. połowa lipca). Powtórna inwentaryzacja, nieobejmująca jednak wszystkich stanowisk odnotowanych przez W. Cichockiego, została przeprowadzona w 2006 roku, w okresie od końca maja do końca lipca (K. Stępniewski). Podczas obu inwentaryzacji rejestrowano miejsca stwierdzeń pomurników i lokalizacje gniazd (opisując ich otoczenie) oraz prowadzono obserwacje behawioru ptaków.

W artykule zawarto również obserwacje i stwierdzenia pomurnika w Tatrach przekazane przez pracowników Tatrzańskiego Parku Narodowego, znalezione w kartotece Małopolskiego Towarzystwa Ornitologicznego, ze źródeł publikowanych, bezpośrednio od obserwatorów oraz znajdujące się w niepublikowanej, pośmiertnej spuściznie Leona Podobińskiego.

Występowanie i rozmieszczenie pomurnika w polskich Tatrach w sezonie lęgowym

Informacje o pomurniku w Tatrach zebrane w latach 1850–1994

Pomurnika w Tatrach polskich w obecnych granicach kraju po raz pierwszy podał Kazimierz Wodzicki, który w 1850 odkrył dwa jego gniazda (Wodzicki 1851); od tej pory gatunek ten jest w naszych Tatrach stale notowany (Głowaciński 2001). Antoni Kocyan, leśniczy z Kościeliska i Orawic (obecnie Słowacja), w latach 70. i 80. XIX wieku stwierdzał wzrost jego liczebności w porównaniu z poprzednim ćwierćwieczem. Można go było wówczas spotkać na Muraniu (Słowacja), w okolicy Morskiego Oka, na Wołoszynie, na Zawracie, w Dolinie Kasprowej, na Giewoncie i w Dolinie Kościeliskiej. Antoni Kocyan odkrył gniazdo pomurnika 26.05.1877 roku pod Osobitą (Słowacja); znajdowało się ono po północnej stronie skały wapiennej, 12–13 m nad poziomem gruntu, w szczelinie skalnej o głębokości około 45 cm. Gniazdo zbudowane było z mchu, wysłane sierścią myszy i włosiem kozłatki; znajdowało się w nim 5 jaj. Kocyan odstrzelił samca pomurnika do swoich

Ryc. 3. Pomurnik *Tichodroma muraria* (Góry Kaczawskie, 14.11.2008 r.; fot. Cezary Pióro)
Fig. 3. *Tichodroma muraria* (the Kaczawskie Mts, 14 November 2008; photo by Cezary Pióro)

zbiorów, a po czterech dniach zastał w gnieździe 6 jaj, zaś samca zastąpił inny – zdaniem autora – młodszy. Gniazdo zostało zabrane do kolekcji; w następnych latach w tej okolicy nadal legła się para, tylko gniazdo było ulokowane znacznie wyżej (Kocyan 1884).

Na początku XX wieku doniesienia o pomurniku są bardzo skąpe: jedynie Sokołowski wspomina o spotkaniu pomurnika po drodze z Hali Gąsienicowej do Doliny Jaworzynki, nie podając jednak żadnej daty (Sokołowski 1936). Więcej obserwacji w literaturze pochodzi dopiero z lat powojennych. W latach 1946–1954 B. Ferens obserwował pomurniki na ścianach niższych skał wapiennych m.in. w Dolinie Kościeliskiej, Dolinie Strążyskiej i na Nosalu (Sokołowski 1972). Z kolei Dyrzc w lipcu i sierpniu w latach 1950–1957 stwierdzał ich obecność w Tatrach Wysokich – kilkanaście razy w Dolince Pustej, zwłaszcza na południowej ścianie Zamarłej Turni (nawet 2 os.), oraz na Czarnych Ścianach w Dolince Buczynowej (2 os. w 1954, później kilkakrotnie pojedyncze osobniki) – jak również w Dolinie Kościeliskiej (w 1950 r. koło Jaskini Raptawickiej; Dyrzc 1963). Pod koniec lipca 1957 roku znaleziono na wschodniej ścianie Kościelca gniazdo (Busse 1963). W tamtym okresie pojedyncze pomurniki widywano również w rejonie Niżnich Rysów i Żabiego Mnicha (Głowaciński 2001).

Przez całe lata 60. XX wieku pomurniki były obserwowane na Raptawickiej Turni w Dolinie Kościeliskiej: w kwietniu samiec wykonywał loty godowe, a w czerwcu oba ptaki przynosiły pokarm do gniazda (Sokołowski 1972). Z notatek i materiałów archiwalnych Leona Podobińskiego wiadomo, że widywano je też regularnie w Wąwozie Kraków w Dolinie Kościeliskiej: 23.04. (2 os.) i 6.05.1966 roku w okolicach Saturna (T. Styrzcza); 30.05.1967 roku – para z gniazdem w południowej ścianie Ratusza oraz inne osobniki latające w okolicy Saturna i Uplązkowej Turni (T. Styrzcza); w 1968 roku: 18.04 – 2 os. w rejonie Ratusza i Saturna (żerujące i w lotach godowych), 24.04 – 1 os. w okolicy Ratusza i para w rejonie Uplązkowej Turni, 26.04 – 2 os. w rejonie Ratusza (T. Styrzcza), 4.06 – 1 os.

(B. Bukowski; dokładnego miejsca nie podano); 24.04.1969 roku – 4 os. na Ratuszu i Saturnie (żerujące i latające parami, ale nie stwierdzono lotów godowych, śpiewu ani zakładania gniazd; T. Styrzcza). Ponadto w latach 60. XX wieku pomurniki widywane były w Wielkich Koryciskach w Dolinie Chochołowskiej – obserwowano loty tokowe pary i przyniesienie pokarmu do gniazda (Sokołowski 1972), na Raptawickiej Turni – 8.06.1967 roku (T. Styrzcza), w okolicy Czerwonego Żlebu w Dolinie Tomanowej – 21.07.1966 roku – 1 os. (T. Iwiński), na Skrajnej Turni w Dolinie Gąsienicowej – 19.07.1969 roku – 2 os. (B. Styrzcza) i w Kotle Miękuszuwieckim (1963, W. Ostrowski).

W latach 70. XX wieku obserwacje pomurników pochodzą, tak jak wcześniej, z Raptawickiej Turni (lata 1970–1975; Głowaciński 2001) i z Wąwozu Kraków, gdzie 16.06.1970 roku odkryto gniazdo w szczelinie na południowo-wschodniej ścianie Ratusza i obserwowano samca karmiącego wysiadującą samicę (T. Styrzcza). Ten sam autor 3.07.1970 roku obserwował też gniazdo na Ratuszu, w którym znajdowały się młode karmione przez dorosłe, ale z notatki nie wynika jednoznacznie, czy było to to samo, czy też inne gniazdo). Ponadto 7.07.1976 roku widziano na skałach Jaworzynki Miętusiej młode ptaki tuż po opuszczeniu przez nie gniazda (A. Kapłon), a 26.07.1977 roku stwierdzono pomurnika na Giewoncie (L. Podobiński). Ptaki widywane też były na Zawracie Kasprowym oraz na Mnichach Chochołowskich w Dolinie Chochołowskiej (J. Wasilewski). Sporo obserwacji z tego dziesięciolecia pochodzi z rejonu Tatr Wysokich. Od 23.06 do 7.07.1976 roku napotkano pomurniki w następujących miejscach: grań Kościelców (para na zachodniej ścianie Zadniego Kościelca oraz jeden ptak na Kościelcowej Przełęczy), Zadni Granat (3 osobniki na filarze od strony Czarnego Stawu Gąsienicowego), Orla Perć od Zawratu przez Kozi Wierch do Granatów (4 rejestracje ptaków), rejon Granatów i Buczynowych Turni (2 spotkania), Żabia Lalka (1 ptak kilkakrotnie wchodzący do gniazda) i Żabi Mnich (2 osobniki; M. Hejnowicz). Pomurniki ob-

serwowano również w rejonie Szpiglasowej Przełęczy (1 osobnik w lipcu 1979, przy szlaku po stronie Morskiego Oka; J. Parusel) oraz w latach 1979–1980 na Kościelcu, Niżnich Rysach i Żabim Mnichu (Głowaciński 2001).

Na Raptawickim Murze 5.07.1980 roku naliczono 6 par pomurników (Cichocki 1986). Ponadto 3 osobniki stwierdzono 18.08.1983 roku na skałach przy wejściu do Jaskini Mylnej (J. Betleja). Kolejnego pomurnika żerującego na skalnych ścianach w masywie Kominiarskiego Wierchu i powracającego do szczeliny skalnej, gdzie prawdopodobnie znajdowało się gniazdo, obserwowano 6. i 7.06.1985 roku (R. Widzisz), a 25.05.1988 roku widziano ptaka w locie tokowym na Ratuszu w Wąwozie Kraków (P. Mielczarek). Sporo obserwacji poczyniono w Tatrach Wysokich: na początku lipca 1980 roku stwierdzono na północnej ścianie Świnicy pomurnika wlatującego kilkakrotnie do szczeliny, gdzie prawdopodobnie znajdowało się gniazdo (J. Ciosek), 12.06.1988 roku widziano dwa ptaki przelatujące jeden za drugim nad granią Miedzianego (między szczytem a Przełęczą Szpiglasową) z Doliny Pięciu Stawów Polskich na stronę Morskiego Oka (E. Król), a wkrótce potem 9.07.1988 roku obserwowano jednego osobnika przelatującego nad wschodnią ścianą Mnicha, spłoszonego przez taterników (E. Król). W rejonie Miedzianego i Szpiglasowego Wierchu pomurniki były niejednokrotnie obserwowane przez taterników w latach 70. i 80. XX wieku (Głowaciński, Profus 1992). Ponadto pojedyncze ptaki zarejestrowano w 1982 roku między Świnicą a Skrajną Turnią oraz w rejonie Hali Gąsienicowej, a ponadto w 1984 roku po północnej stronie Cubryny (Głowaciński 2001). Kolejne stwierdzenie pary (dwóch ptaków) pochodzi z 28.07.1994 roku z Wysokiej Turni w Wąwozie Kraków, a 6.08.1995 roku pojedynczego odżywającego się ptaka widziano na północnej ścianie Giewontu (M. Stój).

Wyniki inwentaryzacji z lat 1995–1997 i obserwacje późniejsze

Pierwsza inwentaryzacja pomurnika w polskich Tatrach, przeprowadzona podczas trzech

sezonów lęgowych w latach 1995–1997, wykazała występowanie tego gatunku na następujących stanowiskach:

- Siwiańskie Turnie (rewir – ptaki obserwowano w sezonie lęgowym co najmniej pięciokrotnie, ale gniazda nie odnaleziono): 1995–1996;
- Wielkie Koryciska (gniazdo): 1995–1997;
- Mnichy Chochołowski (rewir): 1995–1997;
- Kominiarski Wierch – na południowych stokach znaleziono gniazdo: 1995–1997;
- Kominiarski Wierch – rewir na północnych stokach w 1996 roku;
- Smytniańskie Rzędy – jeden rewir w latach 1995–1997;
- Raptawicka Grań (gniazdo): 1995–1997;
- Raptawicka Turnia (gniazdo): 1995–1997;
- Organy – rewir w 1997 roku;
- Wąwóz Kraków – Ratusz (gniazdo): 1995–1997;
- Wąwóz Kraków – Saturn (gniazdo): 1995–1997;
- Wąwóz Kraków – Uplązkowa Turnia (gniazdo): 1996–1997;
- Wąwóz Kraków – Wysoka Turnia (gniazdo): 1995–1997;
- Wąwóz Kraków – rejon Wysokiego Grzbietu (gniazdo): 1995;
- Giewont – w rejonie głównego szczytu rewir w 1995 roku;
- Kasprowy Wierch – urwiska po stronie Doliny Suchej Kasprowej – corocznie jeden rewir w latach 1995–1997;
- Zawrat Kasprowy (gniazdo): 1995–1997;
- Kościelec – corocznie jeden rewir w latach 1995–1997;
- Kołowa Czuba – w Pustej Dolince jeden rewir w latach 1996–1997;
- Otoczenie Buczynowej Dolinki – jeden rewir w latach 1995–1997.

Na terenie Tatrzańskiego Parku Narodowego inwentaryzacja wykazała obecność 16–19 par i zajętych rewirów pomurnika. W 13 przypadkach odnaleziono gniazda. Gatunek był regularnie stwierdzany w rejonach Kominiarskiego Wierchu, Raptawickiej Turni, Wąwozu Kraków, Zawratu Kasprowego i Kościelca – natomiast na pozostałych stanowiskach nie był corocznie rejestrowany. Ponadto w 1997 roku widziano pojedyncze pomurniki w innych miejscach: w lipcu na Grzędach pod Liliowem, w czerwcu blisko Koziej Przełęczy, a 18.07 na Szpiglasowym

Wierchu i Szpiglasowej Przełęczy oraz w czerwcu 1995 roku pod Kazalnicą Miękusowiecką (W. Cichocki – npbl.).

Na początku bieżącego stulecia pomurniki w sezonie lęgowym odnotowano na Raptawickiej Turni (2002), Ratuszu (2001), Organach (2000), Zawracie Kasprowym (2001) i Kościelcu (2001; W. Cichocki). Jednego osobnika odnotowano 19.08.2004 roku pod wierzchołkiem Koziego Wierchu, od strony Doliny Pięciu Stawów Polskich (K. Stępniewski). W 2005 roku pojedyncze pomurniki stwierdzono na Zawracie Kasprowym: 18.06 (B. Wajda) i 25.06 (T. Zwijacz Kozica), natomiast 27.07 w górnej części Raptawickiej Grani widziano trzy osobniki (J. Stopka Walkosz, J. i K. Stępniewscy).

Poszukiwania przeprowadzone w 2006 roku potwierdziły obecność dwóch stanowisk pomurnika w Tatrach polskich: na Raptawickiej Turni 25.05 stwierdzono parę ptaków, a 8.07 udało się zlokalizować gniazdo, zaś na zachodniej ścianie Kościelca 23.07 napotkano samca; gniazda nie wykryto, ale na duże prawdopodobieństwo lęgu wskazuje fakt regularnego przebywania pomurników w jednym i tym samym rejonie oraz obserwacje dokonane przez taterników w późniejszym okresie: 9.08 – jeden osobnik na zachodniej ścianie Zadniego Kościelca (J. Patrzykont), 10.09 – jeden osobnik na wschodniej ścianie Zadniego Kościelca (P. Dębski) oraz 10.09 – dwa ptaki na zachodniej ścianie Kościelca (T. Kliś). Z pozostałych uprzednio znanych stanowisk spenetrowano rejon Siwiańskich Turni, Wielkich Korycisk, Mnichów Chochołowskich, Ratusza i Zawratu Kasprowego, jednak nie stwierdzono tam par lęgowych. Pojedynczego samca obserwowano tylko raz na Ratuszu, był to jednak zapewne ptak z pary gniazdującej na Raptawickiej Turni, gdyż obserwowano loty samca z gniazda w kierunku skał na przeciwległej stronie Doliny Kościeliskiej. W połowie lipca 2006 roku pomurniki były ponadto widziane przez turystów na Krzyżnem (R. Górski) oraz na przełomie lipca i sierpnia na Koziej Przełęczy. Prawdopodobnie więc jeszcze co najmniej jedna para mogła gniazdownić w Tatrach Wysokich, choć nie można wykluczyć zalatywania ptaków z Kościelca. Bardzo interesu-

Ryc. 4. Pomurnik *Tichodroma muraria* żerujący na wapiennych ścianach Doliny Kościeliskiej (Raptawicka Turnia, Tatry Zachodnie, 9.06.2007 r.; fot. Marcin Karetta)

Fig. 4. *Tichodroma muraria* preying on limestone slopes of the Kościeliska Valley (Raptawicka Turnia, the Western Tatras, 9 June 2007; photo by Marcin Karetta)

jąca jest obserwacja pomurnika na Gęsiej Szyi 12.07.2006 roku dokonana przez anonimową turystkę. Pochodzenie ptaka nie jest znane i można jedynie spekulować: ponieważ skał jest tam niewiele, musiał to być osobnik zalatujący z Tatr Wysokich, Tatr Bielskich lub innego nieznanego stanowiska, np. Skałki Filipczańskiej albo też był to ptak nielęgowy lub tegoroczny młody.

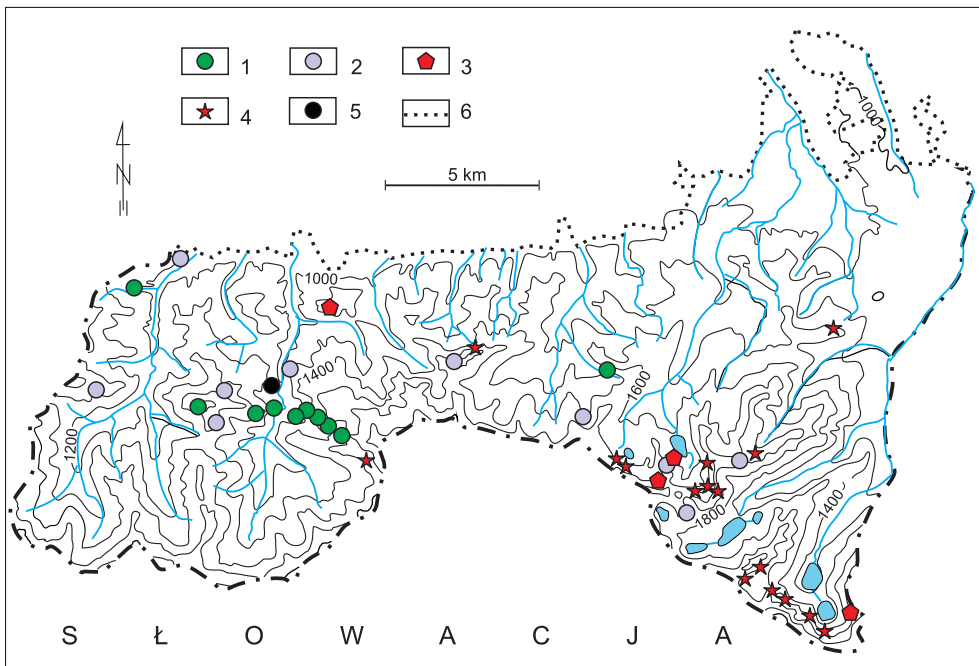
Gniazdowanie pary pomurników na Raptawickiej Turni zostało udokumentowane także w kolejnych latach: 2007 (K. Stępniewski; ryc. 4), 2008 (M. Polakowski, M. Radziszewski – inf. ustna), 2009 (Profus, Matysiak 2009) i 2010 roku (Zwijacz Kozica, Zięba 2010). Nie udało się natomiast odnotować ptaków na Zawracie Kasprowym (Zwijacz Kozica, Zięba 2009). Niewykluczone, iż stanowisko to zostało opuszczone. Stanowiska i obserwacje pomurników w sezonie lęgowym w Tatrach przedstawiono na rycinie 5.

Występowanie pomurnika w Tatrach poza sezonem lęgowym

Młode pomurniki już 5–6 dni po opuszczeniu gniazda osiągają dużą samodzielność (Hauri 1978) i potrafią się świetnie ukrywać w szcze-

linach skalnych (Glutz von Blotzheim, Bauer 1993). Późnym latem lub jesienią pomurniki opuszczają tereny lęgowe i można je spotkać w całych Tatrach. Z nastaniem zimy ptaki te przemieszczają się w niżej położone rejony, stosunkowo niedaleko od miejsc rozrodu. Już Kocyan podaje, że „w połowie i z końcem września widać po 3–4 sztuki młodych ptaków przeciągające obok niższych skał, a po pierwszym śniegu udające się do wsi Trzciany, Twardoszyna, gdzie pełzają po ścianach kościołów, większych budynków i po małych skałach i stają się pastwą drapieżnego ptactwa” (Kocyan 1884). We wrześniu i październiku, a nawet w listopadzie, zdarza się jeszcze obserwować pomurniki dość wysoko – m.in. na Kościelcu i Świnicy w 2005 roku trzykrotnie obserwowano pomurniki:

31.08. – widziano jednego ptaka, 2.09. – 2 osobniki podczas kąpieli piaskowej na zachodniej ścianie Kościelca, a 7.09. – jednego osobnika na Zadnim Kościelcu (T. Zwijacz Kozica). Jednego ptaka widziano 14.10.1967 roku na skałach pod Zmarzłym Stawem w Dolinie Gąsienicowej (anonim). Dość regularnie ptaki mogą się wtedy także pojawiać w pobliżu rewirów zajmowanych w sezonie lęgowym, np. 31.08.1967 roku pojedynczego pomurnika napotkano na Zawracie Kasprowym (B. Styrzula), 20.09.1968 roku na urwiskach Kasprowego Wierchu (T. Świerk), 19.10.1969 roku w Wąwozie Kraków (P. Podobiński), 9.11.1969 roku na Żarze przy Jaskini Poszukiwaczy Skarbów (P. Podobiński), 29.10.1971 roku na Mnichach Chochołowskich (J. Komornicki), 29.10.1977

Ryc. 5. Stanowiska lęgowe oraz obserwacje wiosenno-letnie pomurnika w Tatrach polskich: 1 – lokalizacja gniazd w latach 1995–1997, 2 – rewiry bez stwierdzenia gniazd w latach 1995–1997, 3 – lokalizacje gniazd do 1994 roku, 4 – obserwacje pojedynczych ptaków w sezonach lęgowych w latach 1950–2010, 5 – położenie gniazda na Raptawickiej Turni, zajętego w latach 2006–2010, 6 – granica Tatrzańskiego Parku Narodowego

Fig. 5. Breeding sites of the Wallcreeper in the Polish Tatra Mts: 1 – locations of nests in 1995–1997, 2 – territories (nests not found) in 1995–1997, 3 – other locations of nests before 1994, 4 – single observations in the breeding period since the 1950s up till now, 5 – the nest on Raptawicka Turnia Mt, occupied in 2006–2010, 6 – boundaries of the Tatra National Park

roku koło jaskini Bańdziuch Kominiarski w masywie Kominiarskiego Wierchu (L. Podobiński) i 14.11.2001 roku na Czubie Jaworzyńskiej i Kopie Magury (T. Zwijacz Kozica). Nie jest jednak możliwe określenie, czy są to te same osobniki, które gniazdowały wcześniej w tych miejscach, czy też są to ptaki wywodzące się z innych terenów. Późną jesienią oraz zimą pomurniki spotykane są częściej na skałach i na obszarach niżej położonych. Pojedyncze osobniki odnotowano: 21.10.1963 roku na Siwiańskich Turniach (L. Podobiński, T. Styrzczula), 5.11. i w grudniu 1966 roku w Dolinie za Bramką w masywie Łysanek (T. Świerk), 17.10.1997 i 2.12.2008 roku na Nosalu (W. i M. Cichoccy; Zwijacz Kozica, Zięba 2009), 4.10.2004 roku na Kominach Strążyskich w Dolinie Strążyskiej (P. Krzan) oraz 8.10.2006 roku w dolnych partiach Doliny Kościeliskiej (Sz. Drobniak). Ptaki pojawiają się wówczas także na budynkach schronisk i leśniczówek tatrzańskich, np. w latach 50.–70. oraz w latach 90. XX wieku na ścianach schroniska i hotelu na Polanie Kalatówki (A. Liscar), a 21.11.1977 roku na szopie przy leśniczówce w Dolinie Kościeliskiej (M. Podobińska). Zimą są także spotykane w głębi Tatr, np. w lutym 1962 roku w Wąwozie Kraków i na Raptawickiej Turni (anonim), 17.01.2007 roku na Organach (P. Krzan) i 5.02.2007 roku na Sarniej Skale (A. Marciniak). Pod koniec lat 80. XX wieku znaleziono martwego pomurnika przy wyciągu narciarskim w Dolinie Goryczkowej. Ptak ten najprawdopodobniej rozbił się o linę lub podporę wyciągu (P. Skawiński – inf. ustna). W ostatnich latach jesienno-zimowe pomurniki obserwowano głównie na Siwiańskich Turniach, w Wielkich Koryciskach, Furkasce, w Dolinie za Bramką i na Kominach Strążyskich; widywany był także na szafasach na Polanie Molkówka (F. Zięba).

Oprócz tego jesienią i zimą pomurniki są bardzo często spotykane w miejscowościach podgórskich, zwłaszcza w Zakopanem. Wspinają się najczęściej po ścianach budynków murowanych i drewnianych, np. obserwacje 21.02.1962 i 9.02.1964 roku na domu i szopie (L. Podobiński), a nawet po drzewach –

pod koniec listopada 1978 roku widziano ptaka wspinającego się po pniach drzew rosnących wzdłuż drogi do Kuźnic (J. Terakowski). W latach 50. XX wieku wielokrotnie obserwowano pomurnika na murach szkoły przy ul. Karłowicza w Zakopanem, wybierającego ze szpar między cegłami zimujące tam larwy owadów (S. Czubernat). W styczniu 1978 roku pojedyncze osobniki widziano na ścianie siedziby Tatrzańskiego Parku Narodowego (Cichocki 1986), a 18.03.2006 roku na północnej elewacji Kliniki Ortopedii Dziecięcej w Kuźnicach (T. Skrzydłowski). Spotyka się go czasem także poza Zakopanem – np. 22.02.1969 roku na budynku ZHP na Głodówce (anonim), a ostatnio 5.04.2010 roku jeden ptak wleciał do wnętrza gajówki na Brzanówce (Zwijacz Kozica, Zięba 2010). Wczesną wiosną ptaki powracają na swoje tradycyjne lęgowiska i wówczas są niekiedy obserwowane dość wysoko – np. 25.03.1984 roku na grani Szpiglasowego Wierchu od strony Doliny Pięciu Stawów Polskich (E. Król). Obserwacje pomurników poza sezonem lęgowym przedstawiono na rycinie 6.

Charakterystyka stanowisk pomurnika w Tatrach polskich

Lęgowe pomurniki w polskich Tatrach spotykane są przede wszystkim w miejscach, gdzie znajdują się skały osadowe – aż 16 na 20 zajętych rewirów było zlokalizowanych na wapieniach lub dolomitach (tab. 1). Nie dziwi zatem, że zdecydowana większość tatrzańskiej populacji zasiedla Tatry Zachodnie, których znaczna część jest zbudowana ze skał osadowych (Jakubowski i in. 2000). W granitowych Tatrach Wysokich lęgowe pomurniki występują znacznie mniej licznie, lecz regularnie.

Rewiry pomurników charakteryzują się dużą rozpiętością wysokości bezwzględnej sięgającą od 1000 do ponad 2000 m n.p.m. Większość (75%) zawiera się w przedziale 1200–1800 m n.p.m. Najczęściej są to pionowe ściany skalne lub pojedyncze skały, o wysokości względnej od kilkudziesięciu do 100 m, z reguły bogato urzeźbione

– z licznymi szczelinami, występami, załomami. Wystawa tych skał jest przeważająco południowa, często z odchyleniem na wschód lub zachód, czasem całkiem wschodnia lub zachodnia. Ptaki wyraźnie unikają skał o wystawie północnej.

Pomurniki zasiedlają skały znajdujące się w piętrach: regla dolnego, regla górnego, subalpejskim i alpejskim. Roślinność wokół miejsc gniazdowania jest zazwyczaj bujna – najczęściej są to murawy naskalne i kosodrzewina *Pinus mugo*, w niższych położeniach także lasy świerkowe. Same skały porośnięte są dość skąpo – w szczelinach i załomach występują tu i ówdzie kępki traw i roślin zielnych. W granitowych Tatrach Wysokich roślinność jest zasadniczo uboższa niż w wapiennych. Żadne ze znanych stanowisk lęgowych nie znajduje się blisko cieków wodnych, większość jest oddalona od najbliższych strumieni o kilkadziesiąt, a nawet kilkaset metrów.

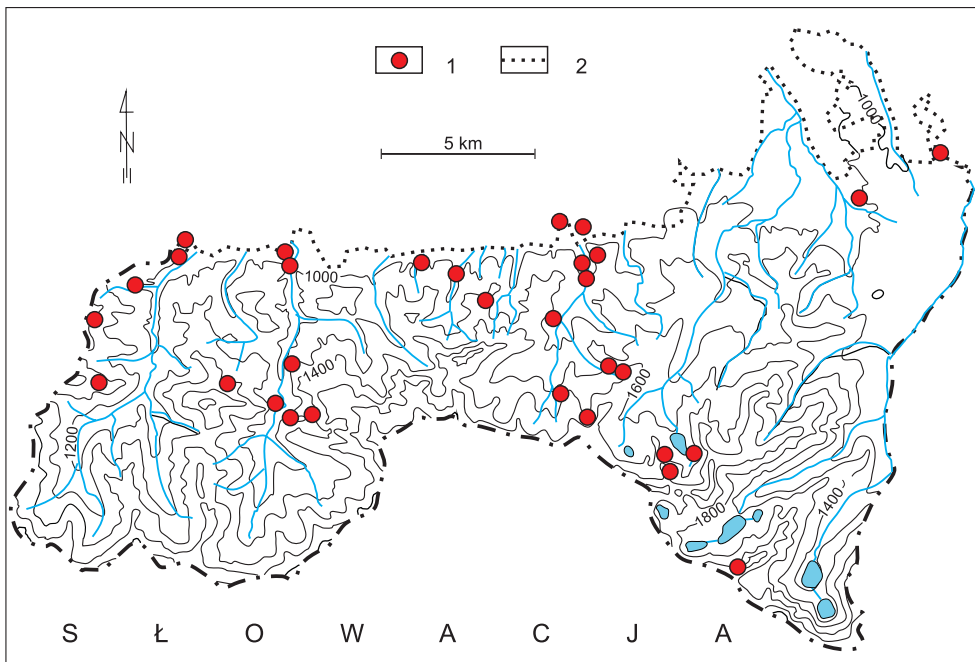
Odległość stanowisk pomurnika od szlaków turystycznych jest dość zróżnicowana.

W Tatrach Zachodnich gatunek ten zamieszkuje miejsca oddalone od szlaków o kilkaset metrów, a nawet ponad kilometr. Niektóre z tych miejsc (np. rezerваты ścisłe), mimo oficjalnego zakazu wstępu, bywają obiektem nielegalnych wspinaczek, co dotyczy m.in. Siwiańskich Turni, Raptawickiej Turni i Zawratu Kasprowego (świadczą o tym tkwiące w skałach haki asekuracyjne; obserwacje własne). W Tatrach Wysokich stanowiska pomurnika znajdują się dość blisko zarówno szlaków turystycznych, jak i legalnych miejsc wspinaczkowych dla taterników.

Dyskusja

Występowanie i oceny liczebności pomurnika w Tatrach polskich

Pomurniki są obserwowane w Tatrach polskich stale od połowy XIX wieku. W Tatrach słowackich znane były jeszcze wcześniej – pierwsze stwierdzenie tego gatunku odnotowano na Skalnych Wrotach w Tatrach Bielskich

Ryc. 6. Miejsca obserwacji pomurników *Tichodroma muraria* (1) w Tatrach polskich poza sezonem lęgowym (koniec sierpnia–marzec); 2 – granica Tatrzańskiego Parku Narodowego

Fig. 6. Observations of Wallcreepers *Tichodroma muraria* (1) in the Polish Tatra Mts outside the breeding season (from the end of August till March); 2 – boundaries of the Tatra National Park

Tab. 1. Charakterystyka stanowisk pomurnika w Tatrach polskich z lat 1995–1997*Table 1. Description of the occurrence sites localities of the Wallcreeper in the Polish Tatra Mts in 1995–1997*

Stanowisko <i>Site</i>	Rodzaj skały <i>Type of rocks</i>	Wysokość n.p.m. <i>Altitude asl (m)</i>	Orientacja skał <i>Exposure of rocks</i>	Odległość od szlaków <i>Distance from tourist trails (m)</i>	Penetracja <i>Human penetration</i>
Siwiańskie Turnie	dolomity	950–1065	pd., pd-wsch.	ok. 150	nielegalne wspinaczki
Wielkie Koryciska	dolomity	1000–1050	pd., pd-wsch.	ok. 750–800	nielegalne wspinaczki
Mnichy Chochołowskie	dolomity	1500–1550	pd., pd-zach	ok. 650–800	rzadka
Kominiarski Wierch (stoki południowe)	wapienie, dolomity	1600–1800	pd., pd-zach	ok. 500	b. rzadka
Kominiarski Wierch (stoki północne)	wapienie, dolomity	ok. 1600	pn., pn-wsch.	ok. 1100 – 1800	b. rzadka
Smytniańskie Rzędy	wapienie, dolomity	ok. 1770	pd., pd-zach., pd-wsch.	ok. 500	b. rzadka
Raptawicka Grań	wapienie	ok. 1500–1600	pd.	ok. 400 500	nielegalne wspinaczki
Raptawicka Turnia	wapienie	ok. 1250	wsch	kilkadziesiąt metrów	nielegalne wspinaczki
Organy	wapienie	1330–1450	zach., pd-zach.	100–200	nielegalne wspinaczki
Ratusz	wapienie	1296	pd-wsch., pn-zach.	100–150	b. rzadka
Saturn	wapienie	1391	pd-wsch., pn-zach.	ok. 300	b. rzadka
Upłazkowa Turnia	wapienie	ok. 1650	pd., pd-zach.	ok. 800	b. rzadka
Wysoka Turnia	wapienie	1643	pd., pd-zach.	900–1100	b. rzadka
Wysoki Grzbiet	wapienie	1500–1700	pd., zach., pd-zach.	ok. 800	b. rzadka
Giewont	wapienie	1600–1800	pd., pd-wsch., zach.	100–500	b. rzadka (na szlaku – masowa)
Zawrat Kasprowy	wapienie	1623	pd-zach.	ok. 500	nielegalne wspinaczki
Kasprowy Wierch	granity	1800–1900	pn-wsch	ok. 200	b. rzadka
Kościelec	granity	1850–2150	zach.	kilkadziesiąt metrów	liczne legalne wspinaczki
Pusta Dolinka	granity	2000–2291	wsch., pd., pd-zach.	kilkadziesiąt–300	liczne legalne wspinaczki, szlaki turystyczne
Buczynowa Dolinka	granity	1950–2184	wsch., pd-wsch., pd.	kilkadziesiąt–200	nieliczne wspinaczki, szlak turystyczny

już w 1835 roku (Hudec 1983). Były rejestrowane w odpowiednich siedliskach niemal na całym obszarze Tatr, jednak regularnie tylko w niewielu miejscach. Głównymi ostojami pomurnika w naszej części Tatr są: ma-

syw Kominiarskiego Wierchu (zwłaszcza Raptawicka Grań) i Wąwóz Kraków w Dolinie Kościeliskiej, Zawrat Kasprowy w Dolinie Kasprowej oraz masyw Kościelca. Bardziej rozproszone stanowiska tego ptaka znajdują się

także w innych rejonach, głównie w Tatrach Zachodnich. W Tatrach Wysokich dawniej był regularnie obserwowany w wielu miejscach, co zapewne wynikało ze znacznie intensywniejszej penetracji taternickiej tej części Tatr. Inwentaryzacja wykonana w latach 1995–1997 wykazała w Tatrach Wysokich obecność tylko trzech rewirów. Możliwe, że pomurnik w międzyczasie wycofał się z innych, uprzednio zajmowanych stanowisk. Głowaciński (2001) przytacza zdanie taterników, jakoby dawniej w Tatrach Wysokich pomurniki rzeczywiście spotykano częściej niż obecnie.

Liczebność pomurnika w Polsce jest oceniana ostatnio na 15–20 (Cierlik, Tworek 2004) lub 20–25 par (Tomiałojć, Stawarczyk 2003). Ta ostatnia wartość jest z pewnością zawyżona, gdyż uwzględniała nieistniejącą już obecnie populację gniazdującą w Pieninach (Profus, Matysiak 2009). Tatry są obecnie jedynym miejscem lęgowym pomurnika w Polsce. Jego liczebność stwierdzona przez Cichockiego w latach 1995–1997 wynosiła 16–19 par. Inwentaryzacja pomurnika przeprowadzona w 2006 roku nie pomogła w ustaleniu liczby par lęgowych, natomiast wykazała brak zajęcia w tym roku niektórych rewirów podawanych wcześniej (Siwiańskie Turnie, Wielkie Koryciska, Mnichy Chochołowskie, Ratusz, Zawrat Kasprowy). Pierwszą inwentaryzację pomurnika w naszych Tatrach prowadzono przez trzy lata, a następną – w 2006 roku tylko przez jeden sezon. Szansa wykrycia par lęgowych i rewirów była zatem z pewnością niższa niż podczas cenzusu trwającego trzykrotnie dłużej. Według obserwacji zebranych po 2000 roku od pracowników TPN, w Dolinie Chochołowskiej (Siwiańskie Turnie i Wielkie Koryciska) pomurniki spotykano tylko poza sezonem lęgowym (F. Zięba – inf. ustna), mogło też zostać opuszczone stanowisko na Zawracie Kasprowym. Sugeruje to, że faktyczna liczebność pomurnika w Tatrach może być niższa niż 15–20 par i wynosi około 10–15 par (Głowaciński 2007) lub nawet 5–10 par. Wiadomo, że populacje tego gatunku podlegają fluktuacjom: w słowackiej Małej Fatrze liczba par lęgowych wahała się od 6–7 do 10–11

po łagodnych zimach; w Wielkiej Fatrze występują wahania od 5 do 8–10 par (Saniga 2002). Prawdopodobnie populacja tatrzańska podlega podobnym fluktuacjom, a liczebność populacji waha się od kilku do kilkunastu par w różnych latach; wpływ na te fluktuacje mają zapewne przede wszystkim warunki atmosferyczne, np. ostre zimy i znaczne opady śniegu w miesiącach wiosennych mogą być przyczyną obniżenia liczebności. Wiadomo też, że sezon 2006 roku był „niekorzystny” dla tatrzańskich pomurników, gdyż zima była wtedy długa i śnieżna, a śnieg padał jeszcze w czerwcu. Aby móc w pełni rozpoznać stan tatrzańskiej populacji pomurnika, a także charakter i potencjalne kierunki zmian jej liczebności, należałoby rozpocząć regularny i wieloletni monitoring tego gatunku w Tatrach polskich.

Pomurniki z polskiej i słowackiej części Tatr tworzą jedną wspólną „populację tatrzańską”. Jest ona najbardziej na północ wysuniętą enklawą tego gatunku w Europie. Ze słowackich Tatr Wysokich i Bielskich podawano 8–12 par (Hudec 1983) – łącznie Tatry może więc zasiedlać 15–30 par pomurnika. Tak niska liczebność wiąże się zapewne zarówno ze specyficznymi wymaganiami siedliskowymi gatunku i koniecznością posiadania dużych terytoriów, jak i z występowaniem populacji na skrajną zasięgu. Zastanawiające jest stałe utrzymywanie się tak niewielkiej populacji od co najmniej 150 lat. Najbliższe stanowiska pomurnika w sąsiedztwie Tatr znajdują się na Słowacji, w Małej i Wielkiej Fatrze, Górach Chochołowskich i Niżnych Tatrach (Saniga 2002). Można przypuszczać, że dochodzi do wymiany osobników między tymi pasmami a Tatrami, lecz brak jakichkolwiek danych na ten temat. Pomurniki charakteryzują się dość silnym przywiązaniem do miejsca gniazdowania – ptaki wyprowadzają lęgi w tych samych rewirach nieraz przez kilka kolejnych sezonów. Również młode powracają po osiągnięciu dojrzałości do miejsc, w których się wykluły i zostały odchowane (Saniga 2001). Wyjaśnia to występowanie pomurników w tych samych ostojach. Można się jednak spodziewać, że w latach o wysokim sukcesie lęgowym

część młodych ptaków wskutek dyspersji naturalnej zasiedla bardziej odległe obszary. W ten sposób osobniki z okolicznych pasm górskich mogą okresowo zasilać populację tatrzańską. Analogicznie mogło dojść do powstania efemerycznej populacji lęgowej w Pieninach. Należy także wziąć pod uwagę, że pomurniki zamieszkują tereny bardzo trudno dostępne dla ludzi i nie „poddają się” cenzusom jak pozostałe gatunki ptaków. Można zatem przypuszczać, że w Tatrach mogą istnieć stanowiska tego gatunku do tej pory jeszcze niewykryte.

Preferencje siedliskowe

Pomurnik w Tatrach polskich gniazduje przede wszystkim w obrębie wapiennych, a rzadziej granitowych, ścian skalnych o bogatej rzeźbie, z towarzyszącą roślinnością. Jego preferencje siedliskowe są zatem zgodne z obserwacjami z innych pasm górskich – Alp (Löhr 1976) oraz słowackich Karpat (Saniga 2004). Pewnym wyjątkiem jest odległość miejsc gniazdowych od wody – większość stanowisk oddalona jest od płynącej wody nawet o kilkaset metrów. W Alpach pomurnik regularnie lęgnię się w wąwozach górskich potoków. Według H. Löhrla (1975, 1976), obecność płynącej wody jest prawdopodobnie niezbędna w rewirze. Podobnie Dorka (1976, za Saniga 1999) stwierdza, że wilgoć w bezpośredniej okolicy jest istotnym czynnikiem przy wyborze miejsca gniazdowania. Tymczasem w Karpatach słowackich aż 75% stanowisk lęgowych znajdowało się w odległości 200–1100 m od potoków (Saniga 1999). Prawdopodobnie w naszych Tatrach brakuje tego typu siedlisk – skalnych wąwozów, dnem których płynie potok. Większość krajowych stanowisk pomurnika znajduje się od regła górnego po piętro alpejskie (1200–2000 m n.p.m.); w tym przedziale wysokości w Tatrach Zachodnich mieści się większość skał wapiennych, preferowanych przez pomurnika. Wyżej brakuje wapieni, roślinność i związana z nią baza pokarmowa są zbyt skąpe, a warunki atmosferyczne (np. długo zalegająca pokrywa śnieżna) zapewne zbyt surowe. Stąd też, wbrew opinii głoszonej

w opracowaniu pod redakcją Głowacińskiego (2001), w piętrze turniowym (subniwalnym), które rozciąga się w Tatrach polskich od wysokości 2300 m wzwyż (Jakubowski i in. 2000), pomurników się nie spotyka. W austriackich Alpach większość stanowisk lęgowych pomurnika stwierdzono pomiędzy 700 a 2000 m n.p.m., jednak w 1974 roku odnotowano lęg na wysokości 2500 m, a ptaki w sezonie lęgowym rejestrowano do 2700 m n.p.m. (Dvorak i in. 1993). Pomurniki wybierają przeważnie na rewiry skały o wystawie południowej, często z odchyleniem na wschód i zachód. Być może ma to związek z lepszym nasłonecznieniem i zasobniejszą bazą pokarmową. Według literatury, brakuje niezbitych dowodów na preferowanie skał o wystawie południowej (Cramp, Perrins 1993; Saniga 1995). W Tatrach Zachodnich istnieją rejony skał wapiennych o wystawie północnej (Giewont, otoczenie Doliny Miętusiej) i nie stwierdzono tam regularnego przebywania pomurników. Są to jednak miejsca bardzo trudno dostępne dla ludzi i niewykłuczone, że pomurniki mogą się tam gnieździć, lecz ich stanowiska nie zostały jeszcze wykryte.

Zagrożenia, ochrona i monitoring

Potencjalnym zagrożeniem dla pomurników w Tatrach, obok wspomnianych niekorzystnych warunków atmosferycznych, mogą być ptaki i ssaki drapieżne (zwłaszcza gronostaj *Mustela erminea*). W sąsiedztwie stanowisk lęgowych pomurnika występują takie gatunki szponiaste jak: orzeł przedni *Aquila chrysaetos*, sokół wędrowny *Falco peregrinus* i pustułka *Falco tinnunculus*, prawdopodobnie także kobuz *Falco subbuteo* i krogulec *Accipiter nisus*. Z wyjątkiem orla ptaki te mogą być potencjalnymi wrogami pomurników. Pustułki siedzące blisko gniazda są przez pomurniki atakowane i aktywnie przeganiane (Glutz von Blotzheim, Bauer 1993). Dotychczas tylko raz udało się udokumentować udany atak krogulca na pomurnika. Miejsca gniazdowania są, co prawda, niedostępne dla ssaków drapieżnych, jednak zimujące osobniki (zwłaszcza w miastach) często są niepłochliwe i mogą być narażone na ataki kotów i kun domowych.

Pomurnik jest w Polsce objęty ochroną gatunkową, a także wszystkie jego stanowiska lęgowe znajdują się na obszarach chronionych przez Tatrzański Park Narodowy. Ze strony ludzi zagrożeniem dla niego może być zbyt intensywna penetracja turystyczna i wspinaczkowa w sąsiedztwie gniazd i związane z nią płoszenie ptaków. W Tatrach Wysokich pomurniki zamieszkują obszary dość intensywnie penetrowane przez turystów i taterników. Jedno z głównych stanowisk (rejon Kościelca) należy do najpopularniejszych terenów wspinaczkowych w Tatrach polskich – według danych TPN koncentruje się tam około 30% ruchu taternickiego (Jodłowski 2007). Mimo to pomurnik jest tam regularnie stwierdzany; zapewne ptaki przyzwyczały się do obecności ludzi w swoich rewirach, a gniazda zakładają w miejscach penetrowanych rzadko bądź wcale. Z kolei w Tatrach Zachodnich pomurniki z reguły zamieszkują tereny oddalone od szlaków turystycznych o kilkaset metrów, a nawet kilka kilometrów. Zagrożeniem dla lęgów mogą tu być zwłaszcza nielegalne wspinaczki – mimo zamknięcia dla taterników całych Tatr Zachodnich niektóre skały nadal są od czasu do czasu eksplorowane, o czym świadczą tkwiące w nich karabinki – punkty asekuracyjne (obserwacje własne autorów). Ptaki nieprzyzwyczajone do regularnej obecności ludzi w okolicy są szczególnie wrażliwe na niepokojenie, zwłaszcza jeśli nielegalna trasa wspinaczkowa przebiega w pobliżu gniazda. Z tego względu nie powinno się dopuścić do legalnego udostępnienia rejonów gniazdowania pomurnika do uprawiania wspinaczki, szczególnie Raptawickiej Grani i Turni oraz Zawratu Kasprowego. Turystyka piesza, ze względu na dużą odległość stanowisk lęgowych pomurnika od szlaków oraz ich niedostępność, raczej nie stanowi dla tego gatunku zagrożenia.

Ze względu na bardzo niską liczebność pomurnik jest w Polsce gatunkiem krytycznie zagrożonym wyginieciem – jego niewielka i izolowana populacja może zaniknąć pod wpływem trudnych do przewidzenia czynników (Cierlik, Tworek 2004). Konieczne jest zatem niezwłoczne podjęcie regularnego monitoringu tego ga-

tunku w Tatrach, celem określenia dokładnej liczebności populacji lęgowej i zmian, jakim ona podlega, a także potencjalnych dla niej zagrożeń. Monitoring pomurnika powinien polegać na corocznej kontroli zajęcia terytoriów na stanowiskach znanych z poprzednich lat. Należy go przeprowadzać od początku maja do końca lipca. W maju i na początku czerwca najłatwiej wykryć obecność ptaków po śpiewie i lotach tokowych; ich śpiew można usłyszeć z odległości 150–200 m. W późniejszym okresie ptaki odzywają się rzadko, nawet wobec stymulacji głosowej (czyli odtwarzania nagranych śpiewów). Stymulacja na początku sezonu lęgowego może przywabiać ptaki nawet na odległość kilku metrów do obserwatora, jednak w większości przypadków brak jest wyraźnej reakcji na wabienie. Pod koniec czerwca i w lipcu najłatwiej wykryć dorosłe ptaki przynoszące pokarm do gniazda. Na każdym stanowisku powinno być kilka kontroli, równomiernie rozłożonych w sezonie lęgowym, aby uwzględnić wahania fenologii lęgów w zależności od warunków atmosferycznych. Obserwacje najlepiej rozpoczynać rano i prowadzić je od podnóży skał, bowiem pomurniki nie reagują na obecność człowieka znajdującego się z dala od gniazda. Kontrola mająca na celu wykrycie obecności ptaków w danym miejscu powinna trwać co najmniej 2–3 godziny, gdyż żerując pomurniki penetrują teren o zróżnicowanym ukształtowaniu i często mogą być niewidoczne, chowając się za załomami lub w szczelinach. Ponadto mają zwyczaj przesiadywania przez długi czas w bezruchu i wtedy trudno je zlokalizować na tle skał. Należy podkreślić, że pojedyncza obserwacja ptaka w odpowiednim biotopie nie świadczy jeszcze o gniazdowaniu, gdyż samce mogą poszukiwać pokarmu daleko od gniazd. Przykładowo, samiec pary na Raptawickiej Turni w 2006 roku regularnie przelatował na drugą stronę Doliny Kościeliskiej i prawdopodobnie to właśnie on był stwierdzony raz na Ratuszu (obserwacje własne). Nie można również wykluczyć obecności pojedynczych ptaków w danym sezonie nieprzystępujących do lęgu. Oprócz stanowisk znanych z ubiegłych lat należałoby także spenetrować inne poten-

cialne rejonu występowania pomurnika (m.in. Giewont, Dolina Małej Łąki, Dolina Miętusia), a także w sezonie jesienno-zimowym zinventaryzować miejsca zimowania pomurników w dolinach i w obrębie niżej położonych skał tatrzańskich. Warto jeszcze z całą mocą podkreślić, że miejsca występowania pomurnika znajdują się często w eksponowanym i niebezpiecznym terenie – do ich penetracji niezbędne jest dobre przygotowanie kondycyjne, obycie z terenem górskim oraz dobra znajomość topografii Tatr.

Podziękowania

Autorzy pragną wyrazić wdzięczność wszystkim osobom, które przyczyniły się do powstania tej pracy, w szczególności: dr. Kazimierzowi Walaszowi za liczne cenne uwagi na etapie planowania i prowadzenia prac oraz za udostępnienie materiałów z kartoteki Małopolskiego Towarzystwa Ornitologicznego; Filipowi Ziębie i Piotrowi Krzanowi z Tatrzańskiego Parku Narodowego za pomoc w pracach terenowych i udostępnienie swoich obserwacji; dr. Mirosławowi Sanidze z Instytutu Ekologii Lasu Słowackiej Akademii Nauk za udostępnienie swoich publikacji poświęconych pomurnikowi na Słowacji. Wdzięczni też jesteśmy wszystkim osobom cytowanym w tekście, które udostępniły nam swoje obserwacje pomurników w Tatrach. Autorzy pragną szczególnie podziękować pani Marii Podobińskiej, córce Leona Podobińskiego, za wyrażenie zgody na przejrzenie i wykorzystanie materiałów po zmarłym ojcu.

PIŚMIENNICTWO

- Birdlife International 2004. *Tichodroma muraria* – Wallcreeper. W: Birds in Europe: population estimates, trends and conservation status [http://www.birdlife.org]; dostęp 4.06.2007 r.
- Birdlife International 2010. Species factsheet: *Tichodroma muraria* [http://www.birdlife.org]; dostęp 18.11.2011 r.
- Busse P. 1963. *Tichodroma muraria* (L.) – pomurnik. W: Materiały do awifauny Polski. Acta Ornithologica 7 (9): 262.
- Cichocki W. 1986. Niektóre gatunki lęgowych ptaków w Tatrzańskim Parku Narodowym. Parki Nar. Rez. Przynr. 7 (1): 57–62.
- Cierlik G., Tworek S. 2004. *Tichodroma muraria* (L., 1766) – pomurnik. W: Gromadzki M. (red.). Ptaki (część II). Poradniki ochrony siedlisk i gatunków Natura 2000 – podręcznik metodyczny. Tom 8. Ministerstwo Środowiska, Warszawa: 352–354.
- Cramp S., Perrins C.M. (red.) 1993. Handbook of the Birds of Europe, the Middle East and North Africa. The Birds of the Western Palearctic. Vol. VII Flycatchers to Shrikes. Oxford.
- Dorka V. 1976. Beobachtungsnotizen zum Nestbau – und Lautverhalten eines Pyrenäen-Mauerläufers. Anz. orn. Ges. Bayern 15: 202–215.
- Dvorak M., Ranner A., Berg H.-M. 1993. Atlas der Brutvögel Österreichs. Umweltbundesamt, Wien.
- Dyrz A. 1963. *Tichodroma muraria* (L.) – pomurnik. W: Materiały do awifauny Polski. Acta Ornithologica 7 (9): 262.
- Glutz von Blotzheim U.N., Bauer K.M. 1993. Handbuch der Vögel Mitteleuropas. Band 13/II. Aula-Verlag, Wiesbaden.
- Głowaciński Z. 2001. Pomurnik – *Tichodroma muraria* (Linné, 1766). W: Głowaciński Z. (red.). Polska czerwona księga zwierząt. Kręgowce. PWRiL, Warszawa: 265–266.
- Głowaciński Z. 2007. Pomurnik *Tichodroma muraria*. W: Sikora A., Rhode Z., Gromadzki M., Neubauer G., Chylarecki P. (red.). Atlas rozmieszczenia ptaków lęgowych Polski 1985–2004. Bogucki Wyd. Nauk., Poznań: 448–449.
- Głowaciński Z., Profus P. 1992. Structure and vertical distribution of the breeding bird communities in the Polish Tatra National Park. Ochr. Przynr. 50: 65–94.
- Harrap S. 1996. Helm Identification Guides: Tits, Nuthatches & Treecreepers. Christopher Helm, London.
- Hauri R. 1978. Beiträge zur Brutbiologie des Mauerläufers *Tichodroma muraria*. Orn. Beob. 75: 173–192.
- Hudec K. (red.). 1983. Fauna ČSSR. Ptáci – Aves. T. III/2. Academia, Praha.
- Jakubowski R., Barczyk G., Piechowski A., Żurawska G. 2000. Bedeker Tatrzański. Wyd. Nauk. PWN, Warszawa.
- Jodłowski M. 2007. Liczenie tatarników. Tatrzy 19: 68–73.
- Kocyan A. 1884. Ptaki postrzegane po północnej stronie Tatr. Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego 9: 50–70.

- Löhrl H. 1975. Brutverhalten und Jugendentwicklung beim Mauerläufer (*Tichodroma muraria*). J. Orn. 116 (3): 229–262.
- Löhrl H. 1976. Der Mauerläufer. A. Ziemsen Verlag, Wittenberg Lutherstadt.
- Löhrl H., Wilson M.G. 2008. Family Tichodromidae (Wallcreeper). W: del Hoyo J., Elliot A., Christie D.A. (red.). Handbook of the Birds of the World. Vol. 13. Penduline-tits to Shrikes. Lynx Edicions, Barcelona: 146–165.
- Profus P., Matysiak M. 2009. Obserwacje pomurnika *Tichodroma muraria* w Polsce poza tatrzańską ostoją łęgową. Chrońmy Przyr. Ojcz. 65 (4): 271–278.
- Saniga M. 1995. Recent knowledge of the breeding biology of Wallcreeper (*Tichodroma muraria*) in the Malá and Veľká Fatra mts., Slovakia. Sylvia 31: 26–37.
- Saniga M. 1999. An ecological and ethological study of Wallcreeper (*Tichodroma muraria*) in the Slovak Carpathians. Folia Zool. Monogr. 2.
- Saniga M. 2001. Successful breeding of very close relatives in the Wallcreeper *Tichodroma muraria*. Vogelwelt 122: 101–103.
- Saniga M. 2002. Murárik červenokridlý (*Tichodroma muraria*). W: Danko Š., Darolová A., Krištín A. (red.). Rozšírenie vtákov na Slovensku. VEDA, Bratislava: 553–555.
- Saniga M. 2004. Features of the Wallcreeper *Tichodroma muraria* breeding habitat in the West Carpathians. Monticola 95 (9): 222–227.
- Sibley C.G., Monroe B.L. 1990. Distribution and Taxonomy of Birds of the World. Yale University Press, New Haven–London.
- Sokołowski J. 1936. Ptaki ziem polskich. Tom 1. PWN, Warszawa.
- Sokołowski J. 1972. Ptaki ziem polskich. Tom 1. PWN, Warszawa.
- Tomiałojć L., Stawarczyk T. 2003. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. PTPP „pro Natura”, Wrocław.
- Vaurie C. 1959. The Birds of The Palearctic Fauna. A systematic reference. Order Passeriformes. H.F. & G. Witherby Limited, London.
- Wodzicki K. 1851. Wycieczka ornitologiczna w Tatrzy i Karpaty galicyjskie. Leszno.
- Zwijacz Kozica T., Zięba F. 2009. Niedźwiedzie i reszta. Tatry 27: 34–37.
- Zwijacz Kozica T., Zięba F. 2010. Ciężkie życie symboli. Tatry 33: 30–33.

SUMMARY

Chrońmy Przyrodę Ojczystą 67 (5): 399–414, 2011

Stępniewski K., Cichocki W. Distribution, numbers and habitat preferences of the Wallcreeper *Tichodroma muraria* in the Polish Tatra Mountains

The Wallcreeper *Tichodroma muraria* (L.) is a unique and highly specialized Passerine species. It inhabits rock faces in the mountain ranges of southern Europe, Middle East and Central Asia. In Poland its breeding is recorded now only in the Tatra Mountains. The paper reports historical and recent observations of the species in the Polish part of the range (detailed results of the research conducted in 1995–1997 and again in 2006 are included). The Wallcreepers have been observed in the Polish Tatra Mountains since 1850, recently mostly in the Western Tatras; the main refugia are: the Kościeliska Valley (particularly Kominiarski Wierch and Wąwóz Kraków), the Kasprowa Valley and Kościelec Mt. Their estimated numbers in the late 1990s was 16–19 breeding pairs. However, some of the previously known breeding sites were not occupied in 2006, and the numbers of the species are thought to be lower now, either 10–15 or even 5–10 pairs; probably the population fluctuations connected with weather conditions. The Wallcreepers breed mainly on limestone rock faces with structured surface and clumps of vegetation; thus their habitat preferences are consistent with the observations from other mountain ranges. The main threat to the population, apart from predators and harsh weather conditions, is the disturbance of the breeding birds by climbers. There is an urgent need for a regular species monitoring programme to determine its actual numbers and to study the condition of the population in the Polish Tatra Mountains.